

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 1

БЕЛЕЖКИ ПО ВЪПРОСА ЗА ЧУЖДЕНЦИТЕ В ИСТОРИЯТА НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (680 – 870 г.)

Иван ХРИСТОВ

NOTES ON THE PROBLEM OF FOREIGNERS IN THE HISTORY OF THE FIRST BULGARIAN EMPIRE (680 – 870)

Ivan HRISTOV

Abstract: A brief attempt to present some aspects of the problem is made. There are tracked the data for the presence of foreigners in the period of 680 – 870.

Key words: First Bulgarian Empire, foreigner, Bulgaria, Byzantium.

Времето на Първото българско царство представлява интерес сред научните среди поради наситеността си с множество победни битки, моменти на хегемония, разширение на територията и т.н. Величието на първите владетели, строители на държавата, илюстрира немалка част от нашата ранна история. Победите над силни противници и присъединяването на територии от Аспарух (680 – 700), Тервел (700 – 721), Крум (803 – 814), Омуртаг (814 – 831) попълват страниците на историята ни до средата на IX век. Покръстването, Симеоновото управление, съчетано със Златния век на българската книжнина, определят останалата част от картината, наречена Първо българско царство.

Затова в настоящата работа ще спрем вниманието си на един оставян на твърде заден план въпрос в българската историография – присъствието на чужденци, попаднали по различно време, по особен начин и при нееднакви обстоятелства в рамките на държавните ни граници от онова време. При бедността на изворов материал, предположенията ще бъдат повече от категоричните твърдения, което, надявам се, да не попречи за зараждане на дискусия по проблема. Изложението няма за цел да покаже всички личности от чужд произход, тъй като това е немислимо в такъв ограничен обем. Затова ще поставим за горна граница годината 870. Тогава, при признаването на българската църква за автокефална на VIII Вселенски събор спира, до голяма степен, потокът на римокатолически духовници, навлизащи в пределите на Българската държава.

Пълно изследване по тематиката липсва. Преди няколко години беше публикувана статията на Р. Рашев „Византийците в България до Покръстването“ [Рашев, Р. 2004], в която авторът се спира върху византийското присъствие в Първото царство (пленници, духовни лица, майстори-занаятчии и др.). Той се придържа донякъде към класификацията на английския медиевист Р. Браунинг [Browning, R. 1988]. П. Ангелов пък отделя внимание на наемничеството в Българското средновековие – още един начин за досег между лица от чужд произход и българската страна [Ангелов, П. 1987].

Проникването на чужденци започва непосредствено след установяването на Аспаруховите българи в югоизточната част на Балканския полуостров. За първи път присъствие на подобни лица е засвидетелствано при управлението на кан Тервел (700 – 721). През 708 г., след битката с ромеите при Анхиало, българите „взели много пленници“ и „опленили цяла Тракия“ [Теофан Изповедник, цит. по: ГИБИ. Т. III, с. 267 – 268]. В търговския договор, сключен през 716 г. с византийската държава, е

уточнено: ”Освен това бегълците от едната и другата страна да бъдат връщани взаимно, дори ако се случи да заговорничат срещу властите; Търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани с грамоти и печати, а на тези, които нямат печати, да им се отнема това, което имат, и да се внесе в държавното съкровище” [цит. по: **ХИБ**. Т. 1, с. 90]. Тези факти потвърждават наличието на хора с небългарски произход (вероятно по-голямата част от тях са поданици на Византия) в новообразуваната Българска държава. Макар да нямаме никакви други сведения относно тяхното пребиваване, можем да предположим, че те са престояли немалко време тук, което ги вписва в графата чужденци.

Проследявайки събитията в хронологичен порядък, достигаем до годината 756. Теофан Изповедник съобщава за сблъсък между българската страна и императорските войски [цит. по: **ХИБ**. Т. 1, с. 91]. Повод за това е, че българите искат данък за построените крепости, а василевсът (Константин V Копроним 741 – 775) отказва да го плати. Тук отново се говори за пленници, отведени на север от Стара планина. През средните векове това е популярна практика сред победителите във военните стълкновения. Чрез споменатата мярка се разстройват бойните редици и се влошава боеспособността на войската. Този факт може да се разглежда също и като целенасочена политика на обезлюдяване на отделни територии с цел да се нанесе икономически и военен удар на противника.

В средата на VIII в. България изпада в криза, а властващият род Дуло е заменен. Начело на държавата се изреждат няколко безлични владетели. Византия, възползваща се от слабата и децентрализирана държава, осъществява разорителни военни кампании срещу нея. Дали в тези години тук се подвизават чужденци, гравитиращи най-вече около аристокрацията и владетелската институция, е трудно да се каже. Но това е вероятно, като се има предвид, че при управлението на кан Телериг (768 – 777), например, се говори за агенти или приятели на императора сред властващата върхушка [**Златарски, В. Н.** 1994, с. 233 – 234].

Към края на осмото столетие се разиграва битката при крепостта Маркели (792 г.), в която византийците търпят поражение. В ръцете на българския владетел Кардам (777 – 802) пада императорската шатра, заедно с прислугата [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**. Т. III, с. 277]. За пореден път в български плен попадат чужденци, приближени на управляващия двор в Константинопол. Това при всички случаи внася в хазната на победителя множество богатства. Както посочва Р. Рашев, през разглеждания период византийци са попадали в българските граници със статут на пленници [**Рашев, Р.** 2004, с. 153].

При управлението на кан Крум (803 – 814) към границите на държавата преминава източната част на Аварския каганат (805 г.). Населението попада под опеката на българския владетел. През следващите години във войската се включват множество авари, „които българите наели срещу заплащане” [**ХИБ**. Т. 1, с. 124; **Божилков, И., Гюзелев, В.** 2006, с. 126]. Те участват активно в двубоя с Никифор I Генник (803 – 811), а може би и впоследствие при останалите владетели. По-късно, през 837 г. (според някои специалисти 836 г.), угрите (т.е. маджарите) оказват помощ на българите в сраженията с византийски пленници [Лъв Граматик, цит. по: **ГИБИ**. Т. V, с. 156; **Златарски, В. Н.** 1994 а, с. 339 – 340]. Войските на кан Пресиян (836 – 852) потеглят на поход към Солун, а ромеите изпращат за противодействие срещу Пресиян насилствено заселеното от Крум население в Южна Бесарабия. Българският управител в Северна Добруджа прибегва до помощта на унгарците [Лъв Граматик, цит. по: **ГИБИ**. Т. V, с. 156]. Въпреки тяхната военна мощ, включването им не донася очакваните резултати. Споменатите примери показват участието на чужденци като наемници или съюзници, обстоятелство, което се оказва един от значимите аспекти в разглеждания проблем.

През 812 – 813 г. Крум завладява черноморските градове, откъдето са взети огромен брой пленници [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**. Т. III, с. 285]. От Теофан Изповедник научаваме например за спатария Евматий, който заедно с още неколцина други бяга от Сердика през 809 г., за да се присъедини към българския владетел. За него знаем само, че е бил механик [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**. Т. III, с. 279]. Теофан ни предава също и сведения за една личност, чието име е неизвестно. Става въпрос отново за покръстен „опитен механик” от арабски произход. Той оказва помощ на българите при строенето на бойна техника [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**. Т. III, с. 286].

Основателно би било да предполагаме за попадане в плен на голям брой хора, въпреки липсата на конкретни свидетелства, след сражението през 811 г. По тази логика в изграждането на столицата Плиска, изгорена от войските на император Никифор през същата година, се включват именно тези,

сред които вероятно присъстват архитекти, занаятчии, строители – чужденци (главно византийци) и разбира се, обикновени пленници, служещи като работна сила.

В следващите години, до края на управлението си, кан Крум преселва жителите на падналия в български ръце гр. Девелт заедно с техния епископ на име Георги [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**, Т. III, с. 284]. Анонимният ватикански разказ съобщава за пленени жени, деца и добитък, открити в земите на западния бряг на Мраморно море, които по-късно са изпратени в България [Анонимна хроника, цит. по: **ГИБИ**, Т. IV, с. 22]. След завладяването на Адрианопол в плен попадат 10 000 души (без жените). С тях към отвъддунавските земи се запътва и техният митрополит Мануил. Неговото име допълва гамата от чуждоземци по нашите земи. През 813 г. войските на Крум достигат Аркадиопол, където залавят огромен брой хора – мъже, жени, деца (50 000 души) [**Златарски, В. Н.** 1994, с. 278 – 279; **ХИБ**, Т. 1, с. 103 – 105]. Военнопленничеството, депортацията и изселническата политика на българския владетел допринасят за наличието на чужденци в Първото царство още в началото на IX век. Какво се случва с тази компактна част от чуждо население, е трудно да се каже. Изворите, с които разполагаме, не разкриват съдбата му. Ако приемем, че при сключването на 30-годишния мир (815 г.) се осъществява размяна на военнопленници, то по-късно, в четвъртата глава на Сюлейманкьойския надпис се говори за „пленниците християни и за заловените...” [**Бешевлиев, В.** 1992, с. 165 – 166]

В границите на Първото българско царство има значителен брой емигранти [**Рашев, Р.** 2004, с. 155]. По-горе споменахме за спатария Евматий, който бяга от Сердика през 809 г. Друг по-известен персонаж е Константин Пацик. Той се явява в родната ни история като съпруг на Крумова сестра. Заедно със собствения си син Пацик участва в преговорите между българския и византийския владетел пред стените на Цариград през 813 г. Но именно тогава те са заловени, попаднали в заложения капан от страна на император Лъв V (813 – 820) [Анонимна хроника, цит. по: **ГИБИ**, Т. IV, с. 20 – 21]. Оттук нататък следите и на двамата се губят безвъзвратно. През 811 г. един от приближените доверени хора на император Никифор I бяга в България, отнасяйки със себе си 100 литри злато и владетелските дрехи [Теофан Изповедник, цит. по: **ГИБИ**, Т. III, с. 281 – 282].

От времето на управлението на кан Омуртаг (814 – 831) са ни известни немалокаменни надписи. За нас представляват интерес надгробните надписи в памет на загиналите верни воители на владетеля. Например такъв е следният надпис: „Кан ювиги Омуртаг [каза]: Турдачис, кандидатът, беше мой хранен човек. Той умря вътре.” [**Бешевлиев, В.** 1992, с. 237]. Надписът е на гръцки език и е открит от Ст. Михайлов при разкопки на Голямата базилика в Плиска върху каменен саркофаг [**Михайлов, С.** 1970, с. 1 – 8]. В дискусиата върху споменатата писмена следа впоследствие се стига до извода, че името Турдачис е от арменски произход [**Андреев, Й.** 1981, с. 212 – 213]. Отделни автори поддържат предположението, че това е византийски аристократ (за което говори и титлата му „кандидат”), който се озовава в България, а кан Омуртаг го приема за един от своите „хранени люде”. В „Житие на 15-те Тивериуполски мъченици” Теофилакт Охридски споменава за знатния византиец християнин Кинамон [**ХИБ**, Т. 1, с. 110 – 112; **Златарски, В. Н.** 1994 а, с. 305]. Личността му представлява интерес, тъй като той става приближен, а по-късно и покровител в християнската вяра на Енравота първородния син на Омуртаг. Р. Рашев посочва и имената на някои духовници. Това са епископът на Девелт Георги; епископът на Никея Леонт (Леонтий); епископът на Адрианопол Мануил; Петър – епископ; монахът, който умеел да рисува, на име Методий (изрисувал сцената на Страшния съд, повлияла на княз Борис според легендата); Марин, също духовник; Парод – презвитер; Теодор Куфара – монах и приближен на Борис I¹. Всички те са с византийски произход. В Хамбарлийския надпис пък се срещат имената на византийските стратежи Григора, Яни, Вардан, Кордил и Лъв [**Бешевлиев, В.** 1992, с. 187]. Те преминават доброволно или като пленници в българската войска, когато в Плиска управлява все още кан Крум.

Интересни са отношенията на България с Хазарския каганат от тези години. При властването на Омуртаг се осъществява военна кампания срещу него. Както предполага Пл. Павлов, предвид кризата, в която изпада каганатът по това време, много е вероятно в северозападната част на страната да се заселват хазари, които се ползват със статут на военизирано население [**Павлов, П.** 2008, с. 33].

¹ **Рашев, Р.** 2004, с. 158. Само двама (Теодор Куфара и Методий) измежду тези лица не са свързани с репресиите срещу християните, провеждани в края на Крумовото управление и в следващите години, когато на престола е кан Омуртаг.

Сред изнесените дотук данни преобладава информация за ромеите. Това обстоятелство не трябва да ни учудва. В тези столетия прекият и почти във всички случаи единствен съперник на Българската държава се оказва Византия. Не трябва да забравяме и факта, че България граничи непосредствено на юг и югоизток с империята, което също допринася за присъствието на чуждоземци от византийски произход в пределите на страната. Несъмнено, в това масово присъствие се крие и икономическа изгода. Повечето от известните нам личности присъстват в българската история със статут на пленници. За тяхната свобода се заплаща в скъпоценности и различни дарове откуп, което облагодетелства владетелския дом в Плиска, а съответно по този начин и хазната на държавата. Като друга причина и начин на използване на пленниците може да се изтъкне, че населението отвъд Дунав се използва като гранична военизирана маса. Така то, може би, служи като буфер между съседите неприятели и ядрото на Българската държава.

Ще обърнем погледа си и към периода от Покръстването на българите до 870 г. и обявяването на българската църква за автокефална на Осмия вселенски събор. Между годините 863/4 – 870 в новопокръстените земи обикалят немалък брой лица от чужд произход. Това обстоятелство е засвидетелствано многократно в изворите.

Управлението на княз Борис I (852 – 889) е белязано от най-повратното събитие в историята на Първото ни царство – приемането на християнската вяра от българския народ. Началото на този акт се слага през 864 г. и то е отразено в множество средновековни летописни хроники. Този процес предизвиква пълен безпорядък. В страната навлизат редица проповедници, духовни лица, самозванци и т. н., които предизвикват объркване сред населението по въпроса за същността на християнското учение. Освен византийци, по българските земи обикалят арменци и дори лица от арабски произход. Фиксира се и наличието на ереси, сред които преобладава павликянството [Божилков, И., Гюзелев, В. 2006, с. 173].

След приемането на новата религия от Византийската империя, започва процес на противоборство между Цариградската и Римската църква. Българският църковен въпрос се оказва в центъра на събитията, като изостря до краен предел отношенията между двата религиозни колоса. Константинополският патриарх Фотий показва пасивното си и същевременно непреклонно отношение към въпросите на княз Борис, свързани с обявяването на българската църква за независима и поставянето на един главен архиерей за неин водач. Затова българският владетел се обръща към папа Николай I (858 – 867) и получава 106 отговора, в които се дава светлина на стремежите му, свързани с църковния въпрос и обредите. Отговорите са поднесени от папските легати Формоза Портуенски и Павел Популонски [Божилков, И., Гюзелев, В. 2006, с. 193], придружени още от голям брой западни мисионери. С тях пристигат още епископ Донат Остийски, римският презвитер Лъв и дякон Марин от Апостолическата катедра [Гюзелев, В. 1969, с. 209 – 210]. През 867 г. немският крал Людовик Немски също изпраща пратеничество от мисионери, като по този начин удовлетворява по-рано изпратеното му искане на българския владетел. Въпросните мисионери са водени от пасауският епископ Херманрих [Божилков, И., Гюзелев, В. 2006, с. 180]. Анастасий Библиотекар, описвайки случващото се в Българската държава тогава, допълва родната ни история с още една чуждестранна персона. Това е „някой си Силвестър”, който новият понтифекс Адриан II (867 – 872) изпраща, за да бъде назначен за първосвещеник [ХИБ. Т. 1, с. 195]. Тъй като българите отхвърлят предложението на папата, Силвестър се завръща безславно обратно заедно с епископите Лиопард Анконски и Доминик Тривенски [ХИБ. Т. 1, с. 195].

Имената на тези личности са само една малка част от множеството обикалящи българските земи през втората половина на 60-те години на IX век. Въпреки че представените по-горе лица влизат в официални делегации, съвсем уместно трябва да ги прибавим към нашия списък от чужденци в Първото българско царство. Освен това малко по-късно Формоза Портуенски е желан за пръв духовен глава на българската църква [ХИБ. Т. 1, с. 195 – 196]. Това говори за големия авторитет, с който се ползва папският легат във владетелския двор, а и сред народа в България. Гримоалд Полимартийски и Павел Популонски трябвало да се занимават с „всичко, което се отнася до Божествената служба” [Анастасий Библиотекар, цит. по: ЛИБИ. Т. II, с. 186]. След 4 март 870 г. епископ Гримоалд с цялото западно духовенство се завръща в Рим, поддържайки твърдението, че е изгонен [Анастасий Библиотекар, цит. по: ЛИБИ. Т. II, с. 195].

Въпросът за чужденците в Първото българско царство е тема, която ще търпи развитие и в бъдеще. Както се вижда от изложението, ние приключихме със 70-те години на IX век, но пред нас се очертават още мнозина лица, които се докосват до средновековната българска държава. Обобщавайки написаното дотук, стигнахме до следните изводи. В началните години на съществуването си Българската държава пленява множество лица от чужд произход. Следователно, пленничеството като политическа и икономическа мярка играе определяща роля в международните отношения в този период. Не бива

да забравяме и бегълците емигранти, които по времето на Крум и Омуртаг са използвани като военни стратегии или пък прецизни механици, останали в услуга на владетелския дом в Плиска. Във времето на Покръстването се забелязва навлизане на духовни лица, изповядващи различни религии и проповядващи различни учения. Посланиците, посредниците при преговори, заемат своето място в разглеждания от настоящата работа времеви отрязък. В границите на България по това време „бродят“ ромеи, арменци, авари, хазари, западноевропейци, юдеи, араби и още много други. Преобладаващата част от чужденците през VIII – ср. на IX век са с византийско потекло, но не трябва да се забравя че под властта на империята се намират различни народи. Наличните свидетелства дават основание да се заключи, че при управлението на кан Крум и кан Омуртаг има най-масово присъединяване на чуждо население в българските земи. Това е в резултат от експанзията, която осъществяват споменатите владетели в различни посоки, и нарастващата територия на държавата. Периодът на християнизацията довежда по българските земи също една голяма група хора, пристигнали от западната част на Стария континент. Те запознават новопокръстеното население с религиозни тайнства и традиции на Папството. Въпреки усилията, които полагаат за приобщаването на българите към Римската църква, проповедите им остават неразбрани и неприети.

Стъпили веднъж на българска земя, докоснали се до българския народ и владетелската традиция на страната, чужденците стават част от нейната многовековна история.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

ГИБИ. Т. III; Т. IV; Т. V – Гръцки извори за българската история. Т. III. София, 1960, 330 с.; Т. IV. София, 1961, 359 с.; Т. V. София, 1964, 356 с. [Grytzki izvori za bylgarskata istorija. T. III. Sofija, 1960, 330 s.; T. IV. Sofija, 1961, 359 s.; T. V. Sofija, 1964, 356 s.]

ЛИБИ. Т. II – Латински извори за българската история. Т. II. София, 1960, 411 с. [Latinski izvori za bylgarskata istorija. T. II. Sofija, 1960, 411 s.]

ХИБ. Т. 1 – Петър Петров, Васил Гюзелев [съставители]. Христоматия по История на България. Т. 1. Ранно средновековие VII – XII в. София, 1978. [Petyr Petrov, Vasil Gjuzelev [systaviteli]. Xristomatija po Istorija na Bylgarija. T. 1. Ranno srednovekovie VII – XII v. Sofija, 1978.]

Изследвания:

Ангелов, П. 1987 – Петър Ангелов. Наемничеството в средновековна България. – Военноисторически сборник. Кн. 6. 1987, 3 – 18 [Petyr Angelov. Naemnichestvoto v srednovekovna Bylgarija. – Voennioistoricheski sbornik. Kn. 6. 1987, 3 – 18]

Андреев, Й. 1981 – Йордан Андреев. Още веднъж за надписа на Турдачис. – В: Плиска – Преслав. Т. 2. София, 1981 [Jordan Andreev. Oshte vednyzh za nadpisa na Turdachis. – V: Pliska – Preslav. T. 2. Sofija, 1981]

Бешевлиев, В. 1992 – Васил Бешевлиев. Първобългарски надписи. Второ допълнено и преработено издание. София, 1992 [Vasil Beshevliev. Pervobylgarski nadpisi. Vtoro dopylнено i preraboteno izdanie. Sofija, 1992]

Божилков, И., Гюзелев, В. 2006 – Иван Божилков, Васил Гюзелев. История на средновековна България VII – XIV век. София, 2006 [Ivan Bozhilov, Vasil Gjuzelev. Istorija na srednovekovna Bylgarija VII – XIV vek. Sofija, 2006]

Гюзелев, В. 1969 – Васил Гюзелев. Княз Борис Първи. София, 1969 [Vasil Gjuzelev. Knjaz Boris Perv. Sofija, 1969]

Златарски, В. Н. 1994 – Васил Николов Златарски. История на Българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 1. София, 1994 [Vasil Nikolov Zlatarski. Istorija na bylgarskata dyrzhava prez srednite vekove. T. 1, ch. 1. Sofija, 1994]

Златарски, В. Н. 1994 а – Васил Николов Златарски. История на Българската държава през средните векове. Т. 1, ч. 2. София, 1994 [Vasil Nikolov Zlatarski. Istorija na bylgarskata dyrzhava prez srednite vekove. T. 1, ch. 2 Sofija, 1994]

Михайлов, С. 1970 – Ст. Михайлов. Новооткрит старобългарски надпис от Плиска. – Археология, 1970, кн. 4, 1 – 8. [St. Michajlov. Novootkrit starobylgarski nadpis ot Pliska. – Arheologija, 1970, kn. 4, 1 – 8.]

Павлов, П. 2008 – Пламен Павлов. Българо-хазарски взаимоотношения и паралели. – В: Българското средновековие. Познато и непознато. В. Търново, 2008 [Plamen Pavlov. Bylgaro-hazarski vzaimootnoshenija i paraleli. – V: Bylgarskoto srednovekovie. Poznato i nepoznato. V. Tyrnovno, 2008]

Рашев, Р. 2004 – Рашо Рашев. Византийците в България до Покръстването. – In: Civitas divino-humana. В чест на проф. Г. Бакалов. София, 2004, 151–162. [Rasho Rashev. Vizantijtzite v Bylgarija do Pokrystvaneto. – In: Civitas divino-humana. V chest na prof. G. Bakalov. Sofija, 2004, 151 – 162.]

Browning, R. 1988 – Robert Browning. Byzantines in Bulgaria – Late 8th Early 9th Centuries. – In: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia. Vol. 1. Sofia, 1988, 32 – 36.